

(1)

BULGARİSTAN'DA TÜRKOLOJİNİN GELİŞMESİNE HİZMETİ GEÇEN TÜRK DÜNYASI AYDINLARI

Prof. Dr. Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY

ÖZET

Bulgaristan'da bilimsel anlamda Türkoloji çalışmalarına geçen yüzyılın ilk yıllarında başlanmıştır. 1906 tarihinde Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmasıyla bilimsel araştırmalarda da bazı adımlar atılmıştır. Üniversitenin ünlü Bulgar bilginleri bu çalışmalara öncülük etmişlerdir. Zamanla Rusya, Polonya, Macaristan gibi ülkelerin Türkologları da yayımladıkları eserleriyle katkıda bulunmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da Sovyet modeli yepyeni bir sistem kurulmuş ve her alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Y. V. Stalin'in **Millî Mesele Öğretisi** doğrultusunda millî azınlıklara birtakım haklar verilmiştir. Bulgarlardan sonra en büyük nüfusa sahip olan Türk azınlığa da eğitim, bilim ve kültürel alanda gelişme olanakları sağlanmaya başlamıştır. 1952 tarihinde Sofya Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Türk Filolojisinin (daha sonraları Türkoloji) müstakil bir bölüm olarak açılmasıyla Türkoloji çalışmaları bilimsel temellere dayandırılmıştır. Türkoloji alanında Türklerden de uzmanların yetiştirilmesinde Azerbaycan Türkologları başta olmakla Türkoloji alanında ün yapmış Türk Dünyası aydınları önemli katkıda bulunmuşlardır. Türkoloji Bölümünde ders okutmuşlar, Bakü'de okuyan gençler olmuş, Alma-Ata Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı öğrencileriyle Sofya Üniversitesi Türkoloji öğrencileri arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş, öğretim elemanları Bakü ve Alma-Ata'da ihtisas yapmışlardır. Ancak kardeş Türk Cumhuriyetleriyle her türlü ilişkilere son verilerek Bulgaristan Türklerine soykırım uygulamaya kalkışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, Bulgaristan Türklerine yeni ufuklar açılmış, Türkiye ile ilişkilerde de engeller ortadan kalkmıştır. Günümüzde Türkiye başta olmakla, Türk Cumhuriyetleri üniversitelerinde Bulgaristan Türk gençleri öğrenim görmekte, Bulgaristan Türklerinin eğitim, bilim ve kültürü konularında çalışmalar yapan Türk Dünyası araştırmacılarının da sayısı giderek artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan'da Türkoloji, Sofya Üniversitesi, Türk Dünyası aydınları

ABSTRACT

Turkology studies in Bulgaria in scientific context have started in the first years of the last century. In 1906 beginning with the establishment of a course of Turkish language at History-Philology Faculty of The Sofia University certain steps have been made towards scientific research. With time, the published works of turkologists from countries like Russia, Poland and Hungary have contributed to the field.

After The World War II a Soviet model was buildt in Bulgaria leading to substantial changes in all fields. In the context of Y. V. Stalin's **National Question Theory** certain rights were given to national minorities. Having the largest population after Bulgarians, Turkish minority was provided with opportunities for development in educational, science and cultural fields. In 1952 with the establishment of Turkish Philology at Philology Faculty of The Sofia University (afterwards renamed to

Turkology) as an independent department, Turkology studies were placed on a scientific basis. Led by Azerbaijani turkologists, reputed intellectuals from Turkic World have contributed essentially to the raising of specialist among the Turks in the field of Turkology. Courses were given in The Turkology Department, young students were educated in Baku, exchange visits were made between students of Department of Kazakh Language and Literature of Alma-Ata University and Sofia University Turkology Department, research personnel were trained in Baku and Alma-Ata. However, all relationships with the Turkic Republics of the former Soviet Union ended after the assimilatory ethnic oppression on Bulgarian Turks.

Following the collapse of The Soviet Union and the end of the Cold War, new opportunities have been opened for Bulgarian Turks and hurdles for relationships with Turkey have ended. Nowadays, led by Turkey, young Bulgarian Turks undertake education in universities in Turkic Republics and the number of Turkic World researchers working on educational, scientific and cultural issues of the Bulgarian Turks is increasing.

Keywords: Turkology in Bulgaria, The Sofia University, Turkic World intellectuals

GİRİŞ

1877/78 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Berlin Barış Antlaşması (Temmuz 1878) sonucu Rumeli'nin Tuna Vilâyetinde bir Bulgar Prensiği kurulur. Sofya şehri de yeni kurulan devletin başkenti olur.

Savaş zamanında Rus Kızıl Haç'ı ve Slav Hayır Dernekleri temsilcisi olarak gönderilen Rus topluncusu Petır Vladimiroviç Alabin, savaş sona erdikten sonra, 1878'de Geçici Rus İdaresinde yeni başkent Valiliğine (gubernator olarak) getirilmiştir. Aynı yıl Sofya Toplum Kütüphanesinin, yani bugünkü Kiril ve Metodiy Millî Kütüphanesinin açılması P. V. Alabin'in sayesinde gerçekleşmiştir. Yeni açılmış bu Kütüphanede bir de Türk Şubesi (daha sonraları Şarkiyat Şubesi) kurulmuş ve Bulgaristan'ın her bölgesinden Türk Müslüman mirası olan cami, okul, tekke kütüphanelerinden her türlü eserin, arşivin toplanıp Sofya'ya getirilmesi emredilmiştir. Bu Türk İslâm eserlerinden oldukça büyük bir miktar seçilerek Rusya'ya gönderilmesi emredilmiş, kalanı da Sofya Toplum Kütüphanesine bırakılmıştır.

Bütün bu Türk kitap ve belgeleri şimdi Millî Kütüphanede muazzam bir koleksiyon oluşturmakta ve bunlarda bizim son yüzyıllardaki geçmişimiz hakkında değerli malzeme bulunmaktadır.

Bulgar Prensiğinin kuruluşunun onuncu yılında, 1888 tarihinde Sofya'da bir Yüksek Okul öğretime kapılarını açar ve böylelikle Bulgaristan'da yüksek öğretimin temelleri atılmış olur.

1904'te özel bir yasayla Yüksek Okula özerklik verilerek üniversite ilân edilir.

1906 yılında Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin seçmeli bir ders olarak okutulmasına başlanmıştır. Bu dersler Türkçeyi çok iyi bilen Bulgar araştırmacılar tarafından okutulmuştur. Dimitır Gacanov 26 yıl süreyle Üniversitede Türkçe dersleri okutmuştur. Gacanov, Bulgaristan'ın Deliorman Türk ağzları üzerinde ilk araştırmaları yapan bir Bulgar bilginidir. Millî Kütüphanede bulunan önemli Osmanlı kaynaklarından bazılarını Bulgarcaya çevirmiştir. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden Balkanlar'la ilgili bölümlerinin de Bulgarcaya çevirisini yapmıştır.

Daha sonraları D. Gacanov'un yerine Gılib Gılibov geçmiş ve 1965'te Türk Filolojisinden emekliye ayrılıncaya kadar burada Türkçe ve Osmanlıca dersleri okutmuştur. G. Gılibov ilk kez Bulgarca olarak Türkçenin grameri'ni yazmış, Bulgar Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmış Türkçe-Bulgarca Sözlük'ü hazırlayanlardan da biridir. Ayrıca Osmanlıca ile İslâm Hukuku ve Osmanlı kaynaklarına ilişkin araştırmaları vardır. G. Gılibov, Sofya Üniversitesi Türkoloji öğrencilerinin ihtiyaçları için Osmanlı Tekstolojisi adlı bir de ders kitabı hazırlamıştır.

XX. yüzyılın ilk yıllarında bilimsel araştırmalar alanında da çalışmalara başlanmıştır. Ünlü Bulgar bilginleri bu çalışmalara öncülük etmişlerdir. İvan Şişmanov Protobulgarların kökeni, Bulgar etnoniminin etimolojisi; Stefan Mladenov çağdaş Bulgarcada Asparuh Bulgarlarından kalma Türkçe kelimeler; Benü Tsonev Bulgar dilinin gramer ve leksik sisteminde Türk etkileri gibi konularda değerli eserler bırakmışlardır. Bulgaristan Türkleri ve bunların dil ve kültürü konusunda başka ülkelerin Türkologları da araştırmalar yapmış, eserler yayımlamışlardır. B. A. Moşkov, İ Kúnos, T. Kowalski, U. K. Dmitriev gibi araştırmacıların adları başta gelenlerdir. *

İkinci Dünya Savaşından sonra Bulgaristan'da Sovyet modeli yepyeni bir sistem kurulmuş ve her alanda köklü değişikliklere gidilmiştir. Y. V. Stalin'in Millî Mesele Öğretisi doğrultusunda millî azınlıklara birtakım haklar verilmiştir. Bulgarlardan sonra en büyük nüfusa sahip Türk azınlığa da eğitim, bilim ve kültürel alanda yükselme olanakları sağlanmaya başlamıştır. 1952-53 eğitim-öğretim yılında Sofya Üniversitesinin Filoloji Fakültesinde Türk Filolojisi, Felsefe-Tarih Fakültesinde Türk Tarihi, Fizik-Matematik Fakültesinde de Türkçe öğretim yapılan bölümler açılmıştır.

Filoloji fakültesinde Türk Filolojisinin (daha sonraları Türkoloji) müstakil bir bölüm olarak açılmasıyla Türkoloji çalışmaları bilimsel temellere dayandırılmıştır. Türkoloji alanında Türk azınlığı arasından uzmanların yetiştirilmesinde Azerbaycan başta olmakla Türkoloji alanında ün yapmış Türk Cumhuriyetleri aydınları Sofya Üniversitesinin yardımına koşmuşlardır.

Sofya Üniversitesinde Türk dilinde öğretim yapan bölümlerin açılması Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin en kötü durumunda olduğu bir döneme rastladı. Türkiye'den öğretim üyeleri davet etmek şöyle dursun, öğretim ihtiyaçları için esas ders kitapları veya yardımcı kitapların, literatürün sağlanması dahi olanaksızdı¹. Bu sorunun çözümü büyük ölçüde Türk Cumhuriyetleri sayesinde oldu.

Ertesi yıl, 1953/54 eğitim-öğretim yılı başında Azerbaycan Cumhuriyeti'nden bir grup öğretim üyesi Bulgaristan'a gelerek Sofya Üniversitesi Türk gençlerine ait yeni açılmış bölümlerde ders okutmaya başladılar. Türk Filolojisinde Prof. Dr. M. Şiraliyev ve Doç. Dr. (daha sonraları Prof. Dr.) M. Mirzazade ders okutmuş, Bulgaristan'da Türkolojinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Prof. M. Şiraliyev Türk diyalektolojisi disiplininin temellerini atmış, ders vermenin dışında Bulgaristan Türk ağızları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. Doç. Dr. M. Mirzazade de çağdaş Türk dili dersleri okutmuştur. Bu satırların yazarı Türk Filolojisinin ilk öğrencilerinden biriydi ve bu muhterem hocaların öğrencisi olmanın mutluluğunu yaşamıştır.

1950'lerde 30 dolayında Bulgaristan Türk genci Bakü'de öğrenime gönderilmişler, Azerbaycan Devlet Üniversitesi ve Azerbaycan Pedagoji Enstitüsünde

¹ 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de düzenlenen Türkoloji kongrelerinde Bulgaristan Türklerinin dili ve kültürü araştırmalarında bir gelişme başlamıştır. Kongrelere katılanlar Bulgarlar olmuştur. Türk kökenli Bulgaristan bilim insanlarının da katılmalarına ilk kez 1979 yılında Bulgar makamları tarafından izin verilmiştir.

okumuşlardır. Bu gençler ve daha sonraki yıllarda doktora yapmaya veya ihtisasa gönderilmiş olanlar üniversite öğretim üyeleri yanında hazırlık görmüşlerdir. Türkologlardan: E. Demircizade, M. Hüseyinzade, Z. Tagızade, S. Caferov, A. Ahundov,; tarihçi İbragimov; edebiyatçı Ş. Sadıkov; felsefeci M. Sattarov; Arapçadan Y. Şirvan gibi Azerî bilim adamlarının öğrencisi olma şansını bulmuşlardır.

Türkoloji Bölümünde tanınmış Macar Türkologlardan J. Németh ve G. Hazai de Bölümde bulunmuşlardır. Prof. Németh 1954-1956 yılları arasında Türk dili tarihi ve diyalektolojiden, özellikle Vidin ve Ada Kale Türk ağızları üzerine konferanslar vermiştir. G. Hazai de 1957-1959 yılları arasında Türkolojiye Giriş ve Türk lehçeleri (dilleri) tarihi dersleri okutmuş, Türk ağızlarını, özellikle Doğu Rodop Türk ağızlarını araştırma konusu seçmiştir. Macar araştırmacı S. Kakuk da aynı yıllarda Bulgaristan'ın Köstendil, Mihaylovgrat (günümüzde Montana) ve Kızanlık Türk ağızlarını araştırmıştır. J. Eckmann'ın bundan önce Varna ve Razgrat Türk ağızlarını incelemiş olduğunu da belirtelim. Macar Türkologlar Bulgaristan Türk ağızları üzerinde çok değerli eserler yayımlamışlardır.

1960'ların ortalarında Kazakistan Cumhuriyeti Alma-Ata Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Sofya Üniversitesi Oryantalistik (bu yıllarda Türk Filolojisi değil, Bölüm artık Oryantistik /Şarkiyat/ olarak adlandırılmıştır) Bölümü arasında işbirliği kurulmuş, öğretim elemanlarıyla birlikte 1970'lerin başına kadar, birkaç yıl öğrenciler yaz tatilinde birer ay karşılıklı ziyarette bulunmuşlar ve bunlara Türk dili ve Kazak dilinden kurslar düzenlenmiştir. Her iki Bölüm arasındaki işbirliği, bundan sonraki yıllarda da Prof. Dr. Azize Nurmahanova, prof. Dr. Devletova gibi öğretim üyeleriyle bilimsel konularda karşılıklı yardımlaşma sürdürülmüştür.

Türkoloji Bölümü öğretim elemanları Kazakistan ve Azerbaycan Devlet Üniversitelerinde ihtisas yapmışlardır. Özbekistan bilim adamları ve Ahıska (Meshet) Türkleriyle de ilişkiler sürdürülmüştür.

Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümünden mezun olan genç uzmanlardan bazıları Türklerin dili ve folkloru, birkaçı da Tatar Türklerinin dili ve folklorunun araştırılmasında ilk adımları atmaya başlamışlardı. Gagavuz araştırmaları konusu da aynı dönemde güncellik kazandı. 1959-1961 yıllarında Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsünce bilimsel ekspedisyenler düzenlenerek Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuz köylerine gidildi, üç yıl boyunca yaz aylarında alan araştırmaları yapıldı. Gagavuz topluluğunun dili ve kültürüyle ilgili pek çok malzeme toplandı. Bundan birkaç yıl sonra da Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümümüz Güneydoğu Bulgaristan'ın Yambol (Yan-Bolu) yakınlarında bulunan az sayıda Gagavuz köylerini ziyaret etti, buradaki Gagavuzlardan dil ve kültür malzemesi topladı. Böylelikle tüm Bulgaristan Gagavuz yerleşim yerleri araştırma kapsamına alınmış oldu. Romanya Türkologlarından Wladimir Drimba, Sovyetler Birliği'nden L. Pokrovskaya gibi Gagavuz dili uzmanlarıyla ilişkiler başladı ve bilimsel çalışmalar normal bir yönde gidiyordu. 1950'lerin ikinci yarısında Polonyalı Türkologlardan Wl. Zajaczkowski gibi araştırmacılar da Gagavuz köylerinde araştırmalar yaparak Gagavuz folkloru üzerinde yazılar yayımlamaya başlamışlardı. Wl. Zajaczkowski Dobruca Tatarlarının dili üzerinde de araştırmalar yapıyordu.

Yukarıda sıralanan olumlu gelişmeler Bulgaristan'da Türkolojinin parlak bir geleceği olacağı umudunu veriyordu. Ancak çok geçmedi, türlü olumsuz olaylar birbirini izlemeye başladı. Türkoloji çalışmalarına ve kardeş Türk Cumhuriyetleriyle

ilişkilere son verildi. Bazı konularda konjönktüre uyularak bilimsellikte hiçbir alâkası olmayan “teoriler” üretildi, her türlü Türkoloji çalışmaları yasaklandı².*

1990 yılından sonra Sovyetler Birliğinin dağılması, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Bulgaristan Türklerine yeni ufuklar açılmış, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerde de engeller ortadan kalkmıştır. Türkiye-Bulgaristan arasında yürütülen ortak bilimsel çalışmalar meyvesini vermeye başlamıştır. Günümüzde Türkiye ve öteki Türk Cumhuriyetleri üniversitelerinde Bulgaristan Türk gençleri öğrenim görmekte, doktora savunmaktadırlar. Bulgaristan Türk azınlığın eğitim, bilim ve kültürü konularında çalışmalar yapan Türk Dünyası araştırmacılarının da sayısı giderek artmakta, yayımladıkları eserleriyle Bulgaristan’da Türkolojinin gelişmesine de katkıda bulunmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Drimbe, Wl., Remarques sur les parlers gagauzes de la Bulgarie du Nort-Est, RO XXVI/2, 1963, 63-89.

Chirli, N., Geçmişten Bugüne Gagavuz Türkçesi, Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni. 27-29 Aralık 2007. Türk Dil Kurumu Yayını. Ankara, 2010, 71-78.

Gadzanov, D. G., Vorläufiger Bericht über im Auftrag der Balkan Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien durch Nord-ost Bulgarien unternommene Reise zum Zwecke von türkischen Dialektstudien. Anzeiger der phil-hist. Klasse d. K. Akademie d. Wiss. in Wien, Jahrgang, 1911, No V, 1-15. Gadzanov, D. G., Zweiter vorläufiger Bericht... Anzeiger der phil-hist. Klasse d. K. Akademie d. Wiss. in Wien, Jahrgang, 1912, 1-8.

Kowalski, T., Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, 3, 1949.

Kowalski, T., Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est, Krakow, 1933.

Kúnos, İ., Rumelicsh-türkische Sprich Wörter, KSZ. VII, 1906, 66-83.

Mahmut, E., Romanya’da Türkçe Eğitim Hayatı (İkinci Dünya Savaşından Günümüze Kadarki Dönem). Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni. Bildiriler. Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, 349-356.

² Azerbaycan uzmanları süreleri dolmadan ülkelerine gönderildiler. Macaristan ve Polonyalı Türkologların bundan böyle Bulgaristan’a araştırmalar yapmaya gelmelerine izin verilmedi. Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümünden Türk kökenli dört öğretim üyesinin evleri eşzamanlı basıldı ve kitaplıklarından Türkoloji bilimiyle ilgili kitapları ve araştırmaları Bulgar Devlet Organları tarafından alıp götürüldü. Yayımlanması için karar çıkmış Türkçe-Bulgarca Sözlük yayımlanmadan Üniversite Yayınevinden alındı. Türk okulları kapatıldı, okul kütüphanelerinden Türkçe kitaplar toplatılarak büyük bir bölümü yakıldı, kalanı da “kayboldu”. Şu gerçek dikkati çekmektedir: Bulgaristan’da Türk okulları 1959/60 öğretim yılında kapatıldı. Prof. Dr. Enver Mahmut’un bildirdiğine göre, Romanya’da da Türk okulları 1960 yılında kapatılmıştır. O dönemde SSCB sınırları içerisinde bulunan Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde de 1960’ta Gagavuz Türkçesinin okullarda okutulmasına son verildiğini yazıyor Nadejda Chirli. Üç sosyalist ülkede de Türk okullarına, Türkçeye, tatar Türkçesine ve Gagavuz Türkçesine aynı yılda, aynı dönemde olumsuz kararların uygulanmasının bir rastlantı olduğu düşünülemez... Bulgaristan Türk Müslüman azınlığın adları Hristiyan Bulgar adlarıyla değiştirildi, Türkçe konuşmak yasaklandı. Direnenler hapisanelere, Belene ölüm adasına gönderildi. 1989’un yaz aylarında yüzbinlerce Türk ve Müslüman evlerinden barklarından kovulup göçe zorlandı. Türk ve Müslümanlara soykırım uygulamaya kalkışıldı. Aileler parçalandı, yürekler sızladı...

Tryjarski, E., Prasa Turków Bułgarskich I Jej Jezyk, Przegląd Orientalistyczny, 1962, 4 (44), 362-371.

Yenisoy, H. S., Bulgaristan Gagavuzları (Dil ve Kültür Araştırmalarının Durumu), Gagavuz Türkçesi Araştırmaları, 27-29 Aralık 2007 Bilgi Şöleni, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 2010, 207-219.

Yenisoy, H. S., Bulgaristan Türkçesinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları, Balkanlar'da Türk Kültürü, Sayı 74, 75 ve 76, 2009.

Yenisoy, H. S., Sofya Üniversitesi ve Açılışının 50. Yılında Türk Filolojisi, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu, Sayı: 16, Yaz 2003, 145-162.

Yenisoy, H. S., Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri, Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Dil Kurumu Yayını. Ankara, 1998.

Yenisoy, H. S., Türk-Bulgar Dil İlişkilerine Toplu Bir Bakış, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu. Bildiriler, 24-26 Nisan 1996. Ayırbaşım, Ankara, 1998.

Yenisoy, H. S., Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 8. Bulgaristan Türk Edebiyatı. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.

Zajaczkowski, Wl., Jezik i Folklor Gagauzow z Bulgari, Krakowie, 1966; Zajaczkowski, Wl., "Gagauz Folkloru", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara, 1976, 233-242.

Дмитриев, Н. К., Заметки по болгарско-турецким говором, ДАН-Х, 1927, 210-216.

Мошков, В. А., Турецкие племена на Балканском полуострове (Отчет о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г., Известия русского географического общества, Т. XI., СПб, 1904, 426-436.